

De Hekken en de Wereld

Als een kanten sluier bedekken ze de stad: de hekken van Salvador da Bahia.. Voor iedere deur en ieder raam vind je ze terug, rond stadsparken, kerken en begraafplaatsen, tussen tuinen en percelen. Met hun ontelbare spijlen – recht en verticaal, of juist krullerig en gedraaid – brengen ze een eindeloos lijnenspel aan op de monochrome oppervlakken van gepleisterde muren. Ze geven het ondoordringbare asfalt en beton een zweem van transparantie mee. Ze bekrassen het beeld van de stad met miljoenen potloodlijntjes. Salvador krijgt er iets schetsmatigs van. Iets voorlopigs. Haal die hekken weg, en je hebt een volstrekt andere wereld.

* * *

Ik liep al twaalf jaar rond in deze Braziliaanse stad, maar al die tijd waren die hekken me nooit opgevallen. Dat wil zeggen, helemaal aan het begin van mijn verblijf in Salvador maakte ik er een enkele terloopse aantekening over in mijn opschrijfboekje. ‘Echt alles achter tralies’, staat er. Zonder het te beseffen had ik ze met die woordkeuze – ‘tralies’ – weggezet als teken van gevaar. En klaarblijkelijk werkt het dan zo dat je hun aanwezigheid in de wereld vervolgens ook niet meer registreert. Twaalf jaar lang waren de hekken van Salvador volstrekt opgelost in het grotere beeld van een gevaarlijke metropool waar iedereen voortdurend moet vrezen voor de grijpgrage handen van anderen. Als ik ze al zag, dan zag ik ze zonder ze te zien. Zo beschreef ik de oude stadswijken in termen van ‘wufte elegantie’ en ‘luchtige sierlijkheid’, maar bleef ik blind voor het gegeven dat het bovenal de rond gebogen spijlen van smeedijzeren hekken waren die dat effect sorteerden. Ik noteerde hoe de bedevaartgangers kleurige lintjes aan de hekken rondom de kerk van O Senhor do Bonfim knoopten (‘Drie knopen leggen,’ instrueerde de verkoper me, ‘en bij iedere knoop een wens uit spreken. Dan komt het allemaal goed’), maar over de hekken zelf geen woord. Ik bezocht nota bene de werkplaats van Zé Diabo, een ijzersmid en hekkenmaker, bovenaan de Ladeira da Conceição da Praia. Hier wisten de vele hekken zich weliswaar aan mijn bewustzijn op te dringen (‘veel hekken’, staat er in mijn aantekeningen over het bezoek) maar ze wisten mijn aandacht vervolgens niet vast te houden. Ik had enkel oog voor de beeldjes die de smid maakte van stukken rest-metaal: goden uit het pantheon van de lokale Candomblé

religie, samengesteld uit aan elkaar gelaste buizen, ijzerdraden en kromgebogen spijkers.

Hekken behoren tot die categorie van materiële objecten in onze leefruimte waar we altijd maar langs kijken. Dat we ze niet zien hoeft – zeker in een stad als Salvador – niet te verbazen. Er is daar zoveel dat om aandacht vraagt: barokke kerken, spectaculaire vergezichten over de oceaan, straatstalletjes met vreemde vruchten, kleurrijke mannen en vrouwen, opdringerige straatkinderen en bedelaars. Waarom aandacht besteden aan een hek?

* * *

Zoals dat gaat bij antropologen – en misschien wel bij een ieder van ons -- ging ik de alomtegenwoordige hekwerken van Salvador pas weer zien toen ze me van pas kwamen in een verhaal dat ik over de stad en haar bewoners wilde vertellen.

Ik deed in Salvador onderzoek naar Candomblé, meer in het bijzonder naar het verschijnsel van geestesbezetenheid, en ik had me er over verbaasd dat de *spirit mediums* hun lichaam opvatten als een volstrekt poreuze container. Voor hen is het lichaam niet, zoals wij elkaar plachten voor te houden, een gesloten omhulsel waar je diepste zelf in is gehuisvest, maar eerder een doorgangplaats, waar geesten zich moeiteloos toegang toe weten te verschaffen, en ook weer uit vertrekken. Het moment dat een geest bezit neemt van een lichaam wordt door de aanhangers van de cult *barravento* genoemd, een woord dat verwijst naar de plotselinge zijwind die een zeilbootje doet kantelen en van koers doet veranderen. En precies zo vergaat het de lichamen van de mediums tijdens de bezetenheidsceremonies: als het drummen een oorverdovende climax bereikt, en de geesten worden aangeropen, zie je de mediums wankelend en tollend omvergeblazen worden, onmachtig de grenzen van hun lichaam te sluiten voor de goddelijke invasie.

De mensen van Candomblé beschouwen die doorlaatbaarheid van het lichaam als een gevaarlijk gegeven. Ze dragen amuletten en scapulieren om kwade energieën af te weren, 's nachts bedekken ze hun lichaam met witte doeken om geesten buiten de deur te houden, en er zijn vele rituelen die tot doel hebben het lichaam te sluiten. Maar de porositeit van het lichaam is ook de *sine qua non* van de gelukzalige vereniging van mens en godheid die in Candomblé wordt gezocht.

Al snel werd mij duidelijk dat het openhouden van begrenzings – en de vereniging met het Andere die daardoor mogelijk wordt -- een Leitmotif is in de manier waarop de Bahianen zichzelf en hun wereld gestalte geven. Dat is niet alleen zo binnen de Candomblé, en dat betreft niet alleen de grenzen van het lichaam. In heel deze samenleving zie je mensen zich verzetten tegen absolute grenzen en gesloten denkcategorieën. Voortdurend zijn er pogingen gaande toegang te zoeken tot datgene wat zich aan gene zijde van de grens bevindt.

Neem de sociale omgangsvormen. De Bahiaanse samenleving kent een opmerkelijk rigide klassenstructuur, maar het handelen van zowel armen als rijken wordt getekend door niet aflatende pogingen een zekere mate van intimiteit te introduceren in de onderlinge verhoudingen, dwars door klassengrenzen heen. In een beroemd essay wees historicus Sérgio de Buarque Holanda op al die kleine gewoontes en spraakconventies waarmee de Brazilianen de grenzen tussen groepen proberen te slechten. De huishoudster spreekt haar bazin aan met 'minha filha' ('mijn dochter'), de baas spreekt zijn werknemer aan met 'meu patrão' ('mijn baas') of 'meu rei' ('mijn koning'). Als men over politieke leiders spreekt gebruikt men hun voornaam of koosnaampje. Status en machtsverschillen worden er niet door opgeheven, daarover maken de Brazilianen zich geen enkele illusie, maar ze vergemakkelijken het grensverkeer. De alom gewaardeerde *jeitinhos brasileiros*, de 'Braziliaanse maniertjes' waarmee de geldende regels behendig worden omzeild, zijn nog een voorbeeld van die wens de gesloten vorm te doorbreken. Men accepteert de noodzakelijkheid van de wet, maar het zijn de *jeitinhos* die de handen op elkaar krijgen. Buarque de Holanda zag zelfs het excessieve gebruik van de diminutief in het Braziliaanse Portugees als uitdrukking van de wens grenzen van hun rigiditeit te ontdoen: door personen en objecten van het verkleinende achtervoegsel '*inho*' te voorzien, schreef hij, 'maken we ze meer toegankelijk voor ons gevoel, kunnen we ze met een open hart tegenmoet treden'.

In de raciale verhoudingen is het niet veel anders. Iemand met een donkere huidskleur vind vele deuren gesloten, maar in het publieke vertoog wordt de raciale vermenging verheerlijkt, en wil men zich over en weer deel weten van de wereld van de anderen. 'Somos todos negões!', stond er in koeienletters boven de toegangspoort van een festivalterrein waar de goddeels blanke elite van Salvador zich overgaf aan afro-Braziliaanse samba en peperduur betaalde gerechten uit de zwarte volkskeuken. Het wil zoveel zeggen als 'we zijn allemaal door-en-door zwart!'

De ambiguïteit (ben het één maar óók het ander) wordt in deze samenleving met volle overgave gevierd. De promiscuïteit (doe het één, maar laat het andere niet) is hier tot ideaal verheven. Het leven wordt er oneindig veel rijker van, zo is de overtuiging. In een bekende samba verwoordde volkszanger Zeca Pagodinho het als volgt: Ik ben binnenkant en ik ben buitenkant/ Een deeltje van het universum/ Ik ben genot, maar ben ook pijn/ Ik ben oorzaak, ik ben gevolg/ Ik ben scheef, ik ben recht/ Enfin, ik ben zoals ik ben.

* * *

Pas toen ik ging nadenken over dit alomtegenwoordige streven 'een deeltje van het universum' te zijn kreeg ik de hekken van Salvador in het vizier. En als je dan eenmaal stilstaat bij het hekwerk, dan valt opeens van alles op.

Uiteraard, die hekken staan er primair om gevaar buiten de deur te houden, en diegenen die ze hebben ontworpen hebben zich duidelijk uitgeleefd in het bij elkaar fantaseren van de verwondingen die de inbreker zal oplopen die er overheen probeert te klimmen. Verreweg de meeste hekken die als omheining van een erf of tuin dienen zijn vormgegeven als een strakke rij lansen in het gelid: ze hebben vlijmscherpe schedes en de meesten zijn zelfs voorzien van uitdagende, in gietijzer gegoten kwastjes. Andere hekken hebben een bovenkant van vervaarlijke messen, of ronde spiesen met weerhaken, of puntige, spijkerdunne priemen. Weer anderen hebben gemene, scherpe horentjes, precies dezelfde horentjes als die van de god Exú – boodschapper tussen mensen en goden -- die Zé Diabo in zijn werkplaats in elkaar last. Maar met het optekenen van de evidente afscheiding die hekken bewerkstelligen tussen het mijn en het dijn – en de bloedige ernst die de ontwerpers aan dat onderscheid hebben willen meegeven -- is het hele verhaal van de hekken niet verteld.

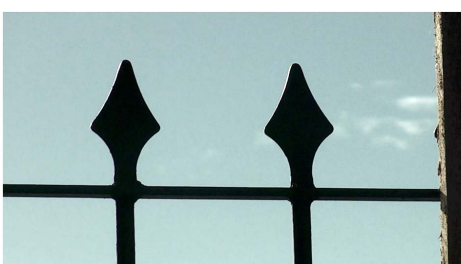
Neem het verschil tussen een muur en een hek. Beiden verrichten hetzelfde werk: ze markeren het onderscheid tussen binnen en buiten, huis en straat, 'wij' en 'zij'. Maar de manier waarop ze dat doen is van een volstrekt andere orde. De muur sluit ieder weten over de andere kant uit. Iedere muur introduceert een vraagteken in de wereld: ze levert onze kennis over wat zich daar aan de andere kant bevindt uit aan onze (bange) vermoedens, onze speculaties, onze fantasie. Het binnentreden van een ommuurde ruimte is dan ook altijd een verassing, een ontmoeting tussen wat we hadden

bedacht en hoe het bleek te zijn. Het hekwerk, daarentegen, houdt het bewustzijn van dat wat zich aan gene zijde van de spijlen bevindt in stand. Sterker nog, hekwerken maken een soort van zintuigelijke 'osmose' mogelijk, een beperkt grensverkeer tussen de domeinen die ze scheiden. Licht, temperatuur, wind, geluid, schimmige beelden, een uitgestoken hand – al die elementen houden de verbinding in stand tussen dat wat door het hek wordt gescheiden. Hekken spelen daarmee in op promiscue verlangens. Ze voeden de wens door te dringen tot het andere. Ze erotiseren de wereld. Ze zijn de lingerie van de architectuur.

Met name in de oude wijken van Salvador zijn de erotische mogelijkheden van het hekwerk op ingenieuze wijze uitgespeeld in de ontwerpen. Als je hier uit een raam naar buiten kijkt wordt je blik op de wereld aan een smeedijzeren raster onderworpen: geabstraheerde bloemmotieven en barokke, geometrische figuren sturen de perceptie van wat zich daar aan de andere kant bevindt.

In sommige gevallen slagen de hekwerken er in hun patroon dwingend aan de hen omringende wereld op te leggen. De meest overtuigende voorbeelden daarvan zijn de decoratieve hekken uit de jaren veertig en vijftig, die veelal figuratieve motieven bevatten. Moeiteloos transformeren deze hekken een trapportaal tot een bloemenwei. Ze eigenen zich de blauwe lucht toe en maken er een woeste zee van, met hoge golven en springende vissen, het domein van de zeegodin Iemanjá. Boven aan de Ladeira dos Afflitos, waar een terras uitzicht geeft over de oceaan, en waar verliefde stelletjes naar toe trekken aan het einde van de middag, wedijveren metalen zonnen met de pracht van de ondergaande zon. Die toe-eigening van de wereld wordt voortgezet in het spel van licht en schaduw dat ieder hek produceert. Met hun slagschaduwen nemen ze hun directe omgeving op in hun lijnenspel; ze werpen hun motieven uit naar iedere voorbijganger, totdat er een wolk voor de zon schuift en ze op hun schreden moeten terugkeren.

In andere gevallen bewerkstelligt het hekwerk een volstrekte versmelting met dat wat zich aan de andere kant bevindt. Geen beter voorbeeld daarvan dan het hekwerk rondom de tuin van een negentiende-eeuwse villa aan een van de sjiekste straten van Salvador, de Corredor da Vitória. Dit meer dan manshoge smeedijzeren hek, diep donkergroen geschilderd, heeft een bovenrand van gestileerde bladeren, precies de bladeren van de bomen die in de achterliggende tuin staan. Enkel de wind die de boombladeren in beweging zet herinnert aan het verschil. Let wel: die versmelting van

hekbladeren en boombladeren doet niets af aan het gegeven dat dit hek een ijzeren barrière is, waar niemand door komt. De bewoners van de achterliggende villa kunnen

zich veilig weten. Maar in de perceptie en de beleving heeft dit hek zichzelf volledig opgeheven.

Met dat laatste voorbeeld in gedachten wordt misschien ook wel begrijpelijk wat steeds meer rijke bewoners van diezelfde Corredor da Vitória er toe bracht de prachtige negentiende-eeuwse hekken te vervangen door hardglazen schuttingen. Ze proberen hier de fantasie van grenzeloosheid te vervolmaken, in een samenleving die de porositeit tot ideaal heeft verheven, maar er niet in is geslaagd de maatschappelijke condities te scheppen om dat ideaal ook daadwerkelijk leefbaar te maken.

* * *

De overeenkomst tussen de wereldvoorstelling van de Bahianen en de esthetische effecten van Salvador's hekken is opmerkelijk, en als je deze eenmaal hebt gezien laat ze je niet meer los. Opeens zie je dan ook hoe de doorschijnende, kanten stoffen waar de priesters van Candomblé zich in hullen de doorlaatbaarheid van hun lichaam onderstrepen. Je ziet de vele vogelkooien op de veranda's, die niets méér zijn dan miniatuur versies zijn van het huis van hun eigenaren; de winderige *trompe l'oeuil* plafonds van de barokkerken die de grens tussen hemel en aarde proberen te ontkennen; de open gemetselde muren van appartementencomplexen, waar iedere derde steen is weggelaten; en de roosters boven de kwalijk riekende afvoerputjes. Heel de materiële cultuur van de stad lijkt nu te resoneren met dat verhaal over de doorlaatbaarheid van lichaamsgrenzen, klassenstructuren en groepsgrenzen. Nu pas meen je te begrijpen waarom die gelovigen hun kleurige wenslintjes aan de spijlen van het hek knopen. Want als je gebeden ergens gehoord zullen worden, dan wel daar bij dat hek, waar hemel en aarde elkaar kunnen raken.

Het is nog niet zo eenvoudig hoe je deze correspondentie tussen mentale en materiële werelden zou moeten duiden. Het heeft weinig zin om de relatie tussen hekken en wereldvoorstellingen te bespreken in termen van oorzaak en gevolg. Die hekken staan er niet om het Bahiaanse streven naar doorlaatbaarheid te faciliteren; net zo min als dat streven de aanwezigheid van al die hekken verklaart. Beter is het vast te stellen dat de hekken en de Bahiaanse viering van de ambigüiteit elkaar ooit hebben gevonden, en nu al generaties lang op elkaar inspelen, elkaar informeren en van kanttekeningen voorzien.

Het is in dat verband goed om in herinnering te brengen dat ook Nederlandse steden volstaan met hekken. En ook hier geldt dat ze, vrijwel onopgemerkt en in stilte, onze leefwereld maken tot wat die is. Men hoeft enkel door een negentiende-eeuwse stadswijk te lopen, en de smeedijzeren balustrades die de bakstenen gevelrijen sieren weg te denken, om te zien dat er zonder die hekwerken een volstrekt ander beeld ontstaat.

In hun fenomenologische verschijningsvorm zijn die Hollandse hekken niet veel anders als de hekken van Salvador. Het zijn er wellicht minder, en omdat ze vaak lager zijn, en slechts bij uitzondering voor onze ramen zijn geplaatst, dringen ze zich minder prominent op tussen onze ogen en de wereld. Maar net als ieder ander hek, waar ook ter wereld, markeren ze grenzen op de halfslachtige wijze die het hek eigen is: zicht houdend op de andere kant.

Een verkenning van de ontmoetingen die er plaatsvinden tussen Nederlandse hekken en de verhalen die Nederlanders over zichzelf en hun wereld vertellen zou een nieuw opstel vergen. Maar zeker is dat het om andere wisselwerkingen zal gaan, waar andere associaties in opspelen. 'Hokjesdenken' vinden we benauwd, maar voor ambigüiteit hebben we weinig geduld. 'Het is óf het een óf het ander' zeggen we hier. We wensen het andere in de gaten houden, maar ermee versmelten wijzen we af. Regels moeten transparant zijn, maar niet doorlaatbaar. Wat in Salvador 'frisse wind' heet noemen we hier al gauw 'tocht'. Tegenover Zeca Pagodinho's vaststelling dat hij 'een deeltje in het universum is', staat André Hazes met zijn: Als jij hier bent/ Sluit ik voor ons de gordijnen/ De wereld, die laat ik verdwijnen/ Ik wil dan alleen met jou zijn/ Wat hoor je tegenwoordig nog over liefde/ Want dagelijks staan de kranten vol met geld/ Maar als jij bij mij bent dan sluit ik alles buiten. Rondkijkend in Amsterdam stel ik vast: daar komen andere hekken van.

* * *

Ik kijk nu al een jaar lang naar hekken, en ik moet bekennen, het heeft iets verslavends om je steeds weer af te vragen 'waarom koos men hier, op deze plek, voor een hek en niet voor een muur, of een heg, of een houten schutting'? 'Welke vorm van osmose maakt dit hek mogelijk'? 'Hoe bepaalt dit hek mijn perceptie van wat er zich aan de andere kant van de spijlen bevindt'?

Een deel van het genoegen dat ik aan dit hekken-kijken beleef gaat er over om iets te zien waar verder geen mens naar kijkt (althans, zo stel ik me dat voor: en ik stel inderdaad vast dat als ik vrienden of collega's vertel dat ik de laatste tijd geïnteresseerd ben in hekken de meesten een wat wazige, meewarige blik in de ogen krijgen). Maar een ander deel van dat genoegen gaat er over dat ik via het hek weer de grote antropologische vragen kan stellen over hoe wij mensen te werk gaan in onze niet aflatende pogingen het bestaan op een bepaalde manier te begrenzen, er ordeningen in aan te brengen, in te sluiten en uit te sluiten, toe te laten en af te weren. Hekken zijn – net als muren, heggen, kamerschermen, ramen, deuren, gordijnen, zonneweringen, gaatjesborden, aarde wallen, vitrages, prikkeldraad versperringen, glas-in-lood vensters, gevlochten matten, houten schuttingen, radar signalen, jaloezieën, grachten, luiken, horren, barricades, dijken, lamellen en schrikdraad-omheiningen -- de materiële uitdrukking van de denkcategorieën die we aan de oneindige ambiguïteit van het bestaan proberen op te leggen. Maar ze zijn verre van passief. Bedoeld of onbedoeld introduceren ze hun eigenaardigheden in de wereld, en maken die tot de plek zoals we die kennen.